

FONOLOGIK SATH VA UNING BIRLIGI

Sayfullayeva Feruzabonu Sulaymon qizi

Amirova Sevinch Qurbon qizi

Rustamova Jasmina Jamshid qizi

Email: feruzabonusayfullayeva@gmail.com

SamDU Kattaqo'rg'on filiali

4- bosqich talabasi

Annotatsiya: Tilshunoslikda tilning ichki qurilishi va uning bo'limlari ko'plab sathlardan iborat. Bu sathlar ichida fonologik sath eng past darajada joylashgan bo'lib, til tovushlari tizimini va ularning o'zaro aloqalarini o'rganadi. Fonologik sathda eng asosiy o'rinni fonema egallaydi. Mazkur maqolada fonologik sathning mohiyati, uning birligi va umumiy ahamiyati haqida so'z yuritimiz.

Kalit so'zlar:fonologik sath,tilshunoslik nazariyasi,fonema, fonologik tizim

Fonologik sath, avvalo, tilning tovushlar darajasini o'rganadi. Tilning fonetik jihatlari tovushlarning ma'no ifodalovchi vosita sifatida qanchalik ahamiyatli ekanligini ko'rsatadi. Fonologik sath, fonetikaga qaraganda, tovushlarning akustik yoki fiziologik tomonlarini emas, balki ularning til tizimidagi vazifalarini o'rganadi. Shu boisdan, fonologiya tilda mavjud tovushlarni nutq jarayonidagi ma'no farqlash va boshqa tovushlar bilan qanday bog'lanishini tahlil qiladi.

Fonologiya nafaqat tovushlarning o'zini o'rganadi, balki tovushlarning ma'no farqlashdagi rolini ham kuzatadi. Misol uchun, o'zbek tilidagi "tol" va "mol" so'zlarini olaylik. Bu so'zlarda "t" va "m" tovushlari butunlay farq qiladi va ma'noni o'zgartiradi. Demak, bu tovushlar til tizimida muhim ahamiyat kasb etib, ularning ma'no farqlash vazifasi bor.

Fonema – fonologik sathning birligi

Fonologik sathning asosiy birligi fonema hisoblanadi. Fonema — til tovushlarining ma'no farqlovchi eng kichik birligi bo'lib, tilning tovush tizimida markaziy rol o'ynaydi. Til tovushlarining ba'zilar fonema sifatida ma'noni farqlovchi rol o'ynasa, ba'zilar bunday vazifaga ega bo'lmaydi. Masalan, o'zbek tilida "bor" va "zor" so'zlari orasidagi farq "b" va "z" fonemalarining almashinuvi orqali hosil bo'ladi. Bunda fonemalar so'zning ma'nosini butunlay o'zgartirib, ma'no farqlashda ishtirok etadi.

Fonemalar nutqda aniq tovushlar orqali ifodalanadi va ba'zida o'zgarib turadi. Bir fonema nutqda turlicha talaffuz qilinishi mumkin, ammo bu o'zgarishlar so'zning ma'nosini o'zgartirmaydi. Bunday holatlarda fonema variantlari — allofonlar paydo bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "q" va "g" tovushlari ayrim vaziyatlarda bir-birini

almashtirishi mumkin, lekin soʻz maʼnosi oʻzgarmaydi. Bu allofonlar bir fonemaning turli koʻrinishlari sifatida qaraladi. Fonologik sath va uning birligi

Fonologiya tilshunoslikning tovushlar tizimini va ularning nutqdagi vazifasini oʻrganuvchi boʻlimi hisoblanadi. Bu fan til tovushlarini oʻrganish bilan cheklanmay, ularni tizimli ravishda tahlil qiladi. Fonologik sathning birligi fonemalardir. Endi fonologik sath va uning birliklari haqida batafsil toʻxtalamiz.

Fonologik sath tushunchasi

Fonologik sath tilning eng past darajasidagi unsurlarni — tovushlarni va ularning tizimli oʻzaro munosabatlarini oʻrganadi. Nutq tovushlari lingvistik maʼnoda tilning boshqa unsurlari bilan birgalikda ishlatiladi. Fonologiya nutq tovushlarini nutq sathida qanday rolda ishtirok etishini oʻrganadi, lekin bu tovushlarning maʼnosini aks ettirmaydi, yaʼni tovushning semantik mazmuni bilan bogʻlanmagan tomonlarini tahlil qiladi.

Fonema — fonologik sathning asosiy birligi

Fonema fonologik sathning asosiy birligi boʻlib, u biror-bir til tovushining maʼno farqlovchi funksiyasini bajaradi. Yaʼni, fonemalar oʻzaro almashinsa, soʻzning maʼnosi oʻzgaradi. Masalan, oʻzbek tilida "tom" va "dom" soʻzlarini olaylik. Bu soʻzlarda "t" va "d" tovushlari fonemalar sifatida soʻzning maʼnosini oʻzgartiradi. Shunday qilib, fonema — bu tilning eng kichik maʼnoni farqlovchi birligi hisoblanadi.

Fonemalar baʼzan alofonlarga ajraladi. Alofonlar bir fonemaning turli variantlari boʻlib, ular soʻz maʼnosini oʻzgartirmaydi. Masalan, "q" va "g" tovushlari oʻzbek tilida bir xil fonema sifatida qabul qilinishi mumkin, chunki ular baʼzi joylarda almashinadi, lekin soʻzning maʼnosini oʻzgartirmaydi.

Fonologik tizim tilning tovush boʻyicha oʻziga xos xususiyatlarini aniqlaydi va har bir tovushning qanday pozitsiyada qanday fonema sifatida ishlatilishini koʻrsatadi. Bunda fonemalar qaysi pozitsiyada qanday ovoz bilan yangrashiga qarab, bir-biridan farqlanadi.

Fonologik sath tilning tovushlar tizimini, fonemalarni va ularning nutqdagi funksiyasini oʻrganadi. Fonema bu sathning asosiy birligi boʻlib, u tilning maʼnoni farqlovchi eng kichik tovushi sifatida namoyon boʻladi. Fonologiya til tovushlarining oʻzaro munosabatini, ularning maʼnoni qanday farqlashini tahlil qilishga yordam beradi.

Tilning fonologik tizimi tovushlarning qanday pozitsiyalarda qanday vazifalarni bajarishini oʻrganadi. Har bir tilning oʻziga xos fonologik tizimi boʻlib, bu tizim tilning unli va undosh tovushlarining qanday rolda ishtirok etishini koʻrsatadi. Har bir fonema maʼlum bir pozitsiyada turli tovushlar bilan bogʻlanib, tilning maʼno farqlash tizimida ishtirok etadi.

Misol uchun, oʻzbek tilida fonemalar soʻz boshida, oʻrtasida yoki oxirida turli rol oʻynashi mumkin. Fonologik tizim bu kabi tovushlarning pozitsiyalarga qarab

o'zgarishini va ularning fonemalar tizimidagi joylashuvini tahlil qiladi.

Fonologik sath tilning eng kichik tovush birligini o'rganadigan asosiy sathlardan biridir. Bu sathning asosiy birligi — fonema bo'lib, u tilda ma'no farqlashda muhim ahamiyatga ega. Fonemalar til tovushlarining ma'no farqlash vazifasini bajarib, so'zlar orasidagi farqni aniqlaydi. Fonologik tizim esa bu fonemalarning tizimli o'zaro bog'liqligini va qanday sharoitlarda qanday rol o'ynashini o'rganadi. Shu bilan birga, fonologiya tilshunoslikning eng muhim bo'limlaridan biri bo'lib, tilning fonetik jihatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Nematov Sh., To'xtaboyev S. Fonologiya asoslari. – Toshkent, 2005.
2. Mahmudov N., Ismoilov
3. Abdullayev A., Ismatov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2010.
4. Mahmudov N., Asqarova M. Ona tili va adabiyot. – Toshkent, 2005.